

Demeter Gábor

A regionális kutatások történeti alkalmazhatóságának problémái – a GIS-történelem lehetőségei Magyarországon

The problems of regional approach in historical research – the possibilities in GIS-történelem in Hungary

This study concentrates on the problems of the application of geographical (regional) approach in historical research. Historians usually refrain from analyzing territorial patterns partly because of the lack of computer knowledge, partly because of the dominance of vertical structures and sociological approach in research. On the other hand, geographers skilled in GIS, multivariate statistics and database handling focus on present processes and predictions and refrain from investigation of the past, although in some cases (like examining the process and stages of peripherization) the knowledge on past would be necessary to find efficient instruments in order to overcome the obstacles. The lack of knowledge on historical causes may result in extra costs and mistargeted objectives, hindering the success of modern development planning. This study enumerates on the one hand how history can help solve questions like this with the aid of GIS-techniques and regional approach, on the other hand it offers applications, which may generate income instead of costs: the involvement of GIS-történelem in tourism may be one of these. The article summarizes the recent efforts of Hungarian GIS-történelem and compares it with the income-generating western trends.

Jelen tanulmány a címben felvetett problémakör csupán egyes részeire kíván reflektálni. Nem lesz szó a módszertani nehézségekről (csak érintőlegesen): a koherens adatbázis építésének problémáiról, az adathiányról, a hozzáférés korlátairól, a matematikai statisztikai módszerektől (a kvantitatív-komparatív szemlélettől) való távolságtartástól, a jelenlegi történelemszaktudományok metodológiai hiányosságairól (a számítógépes alkalmazások és így a GIS alulreprezentáltságáról) és a mindenkori politikai viszonyok erős behatásáról. A regionális kutatások történeti alkalmazhatóságának problémáit elsősorban a régió fogalmának eltérő interpretációin és a legutóbbi munkákban¹ megjelenő régió-értelmezéseken és történelemszemléleten keresztül igyekszünk megvilágítani.

A régió-fogalom problematikája nemcsak a régió léptékbeli megközelítésének differenciáltságában rejlik: legalább ennyire gondot okoz, hogy a különböző tudományterületek is eltérő régiófogalommal operálnak, de az is, hogy még egy tudományon (mint pl. a földrajz) belül is számos értelmezési lehetősége van a régió fogalmának.

A társadalomföldrajz például megkülönböztet formális-hasonlósági, fejlettségi, funkcionális stb. régiókat (Győri R., 2007, Beluszky P., 1982, 2000), melyek jellege, definíciója eltér – így szükségszerű, hogy területi képük sem feltétlenül azonos. Szintén nem szükségszerű, hogy ezek határai egybeessenek a természetföldrajzban használt régiók határaival, noha a történeti fejlődésben erre főként a preindusztriális társadalmakban van példa (amikor az emberi gazdasági tevékenység még nem szakad el a főként agrártevékenységek által hasznosított közvetlen környezetétől). A

¹ Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.) 2018: *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. Budapest-Debrecen, MTA BTK TTI, 338.

természetföldrajzi lehatárolás ráadásul maga is változik (Dövényi Z. szerk. 2010), s bizonyos korokban nem természetföldrajzi – néprajzi, társadalomföldrajzi – tényezőket is figyelembe vesz, erre különösen jó példa a két világháború közötti Princz Gyula és Teleki Pál-féle, vagy Fodor Ferenc-féle elképzelés. Ez mind nehezíti a földrajzi régiófogalom történeti adaptációját, mint erre Timár Lajos is rámutatott (Timár L., 1993). A különféle történeti kísérletek fennakadtak a különböző értelmezések és az időtlenség problémáján. Tudniillik a történelem időben (is) vizsgálódik, a régiók élete viszont véges, s nem szükségszerűen felel meg a történeti korszakhatároknak, illetve eltérő korszakokban eltérő típusú régiók jelennek meg, melyek között a viszonyrendszer nem evidens. Ugyanígy problémát okoz a történészek körében a földrajz által a jelenlegi helyzet leírására használt régiók időbeli visszavetítése.

Nézzük meg ezek után a problémát részletesebben. A földrajz által *formális*, (*hasonlósági*) *régiókként* ismert régiókat – a hasonló társadalmi-gazdasági-demográfiai adottságú (relatív homogén)² területeket (lehatárolásukra a földrajzban a klaszteranalízist, ellenőrzésére diszkriminancia-analízist szoktak használni) – a történeti demográfiában Faragó Tamás (Faragó T., 1984) „történeti tájnak” nevezte el. Lehatárolásukhoz ő az indikátorok egymásra vetítésének módszerét alkalmazta.³ A „történeti táj” nem állandó képződmény, és interpretációja sem egységes. Az ekként azonosított entitások *időben és kiterjedésben is mutathatnak jelentős dinamikát* (akár el is tűnhetnek): a „történeti táj” korszpecifikus jelenség.⁴

Az ipari forradalom korában a kapcsolatok intenzívvé válásával, a tájak és közösségek kapcsolatrendszerének átalakulásával, mutatóik változásával és belső differenciálódásával ráadásul felmerült a régiófogalom újraértelmezésének szükségessége.⁵ A homogenitás (vitatható) kritériumát egy komplexebb (kooperáción, egymásrautaltságon és vonzaskörzeten alapuló) funkcionális megközelítés váltja fel,⁶ s az így lehatárolható régiók nem estek egybe az előző koncepció által kirajzoltakkal.⁷

² Hogy ez mit jelent, megint komoly módszertani vitákra ad lehetőséget, ami viszont áttételesen rombolja a régiófogalom történettudomány számára való felhasználhatóságát, részben a nem egyértelmű mivolta, részben a történész számára bonyolult módszertan miatt.

³ Módszertanilag fontos megjegyzés, hogy a hasonló adottságaik révén kirajzolódó térképi foltok akkor tekinthetők valóban létező entitásoknak, ha ezt az utólagos kontroll is megerősítette. A Faragó-féle fedetési módszer előnye, hogy nem kell foglalkozni a változók normáeloszlásának problematikájával, melynek sok „hasznos” változó áldozatul eshet egy klaszteranalízis, vagy faktoranalízist igénylő vizsgálatnál – viszont nem képes azonosítani a független változókat ezen módszerek nélkül.

⁴ Azaz, a jelenben létező (geográfiai) régiólehatárolások nem szükségszerűen visszavetíthetők a múltba és interpretálhatók történeti régiókként, és fordítva: a történeti régió létezésének kora is korlátos.

⁵ Beluszky Pál rámutatott, hogy a Cserehát települései hiába hasonlóak demográfiai és gazdasági mutatóik alapján, valójában gazdasági kapcsolataik gyengébbek, mint a rájuk nem hasonlító, környékbeli településekkel mérhető kapcsolatok intenzitása. Így *a terület hiába tekinthető régiónak formális szempontból, funkcionálisan nem az, mert más területek vonzaskörzetébe esve még fragmentálódik is.* (Beluszky P., 1982: 302 és 322.)

⁶ Mely szükségszerűen feltételezte a (modernizációs) centrumok létét. Beluszky Pál szerint a magyar regionális szerkezetet magyszerű centrumok és széles, de gyakran mozaikos, többes vagy bizonytalan kötődésű átmeneti jellegű határzónák jellemzik a két világháború között.

⁷ Ráadásul, mint a kapitalizálódás folyamatának kezdetét regionális szempontból (Moson megye) vizsgáló Horváth Gergely Krisztián felismeri (2013), az egyes gazdasági-demográfiai-társadalmi-ökológiai-kulturális jelenségek és tevékenységi formák eltérő területi kiterjedést érhetnek el, és nem mindig töltik ki a „predefiniált” régiót vagy épp

Tóth Tibor ugyan megkísérelte összebékíteni történeti tájkonceptiójában⁸ a két szemléletet, de ez sem volt ellentmondásmentes.⁹ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a funkcionális régió, éppen azért, mert eltérő jellegű területek kapcsolatán alapszik, fejlettség tekintetében sem egységes, tehát *fejlettségi régióként* (ez ui. egy harmadik nézőpont) rá tekinteni nem lehet. A formális régiók ugyan jobban megfelelnek a fejlettségi régióknak relatív homogenitásuk miatt, de mégsem esnek egybe: az (állapotot kifejező) *fejlettség* ugyanis komplex minősítő kritérium (és persze nem keverendő össze a dinamikus jellegű *fejlődéssel*), emiatt azonos fejlettséget mutathatnak olyan területek is, melyek egyedi indikátoraikat tekintve egyébként különböznek (pl. más-más mutatóik gyengék vagy erősek), azaz eltérő formális-hasonlósági régió részei, miközben viszont azonos fejlettségi régióba tartoznak. (Ugyanígy, a látszólag hasonló jelenséget mutató térrészek között is jelentős differencia lehet a kiváltó okok tekintetében – lásd erre példaként a törvénytelen születések arányának területi képe kapcsán megfogalmazott multikauzalitást – *Demeter G., 2017*).

Mindemellett pedig az általunk régió elnevezéssel illetett területi entitás maga is több hierarchiaszinten is megjelenik (léteznek transznacionális makrorégiók, de országrészekeken belüli mikroregionális differenciák is), emellett méretük még azonos hierarchiaszinten is változatos lehet. Továbbá, az itt említett régiótípusok (akár méret szerinti hierarchikus, akár minősítő kritériumok szerinti tipizálásról van szó) nem szükségszerűen esnek egybe a természetföldrajzi beosztással, közigazgatási vagy statisztikai egységekkel sem. Ez maga is bonyolíthatja a történeti vizsgálatokat. Mint Timár Lajos találóan összefoglalta: a történettudományban a társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti kutatások régiófogalma (is) eltér. *Az előző számára inkább a formális régiófogalom, az utóbbi számára a funkcionális régiófogalom felel meg inkább.* Nem tud azonban mit kezdeni a regionális kutatás a régiókon belüli inhomogenitás jelenségével (belső egyenlőtlenségek, város-vidék dichotómia), melyek döntő része a városok kiemelkedésének, a városfejlődés rurálistól (és egymásétól is) eltérő jellegének és ütemének köszönhető. A várostörténészek számára evidens, hogy a város vagy pontszerű jelenségként (önállóan), vagy funkcionális regionális keretek között értelmezhető.

túlnyúlnak a határain. Így az lehet merőben „történeszi konstrukció” is. Horváth a *komplex szemléletű* régiótörténeti megközelítést példaértékű módon alkalmazva új irányt nyit a hazai történetírásban, mikor szakít Faragó valójában *mikroszintű holisztikus* vizsgálódási módszerével (a fenti ötös felosztás Faragótól származik) és *problémaközpontúvá* teszi a regionális történeti kutatást, nem ragaszkodva a konkrét „térlehatároláshoz”.

⁸ A történeti táj „*hosszú távon is változatlan terület-ökonómiai szociális egység, melyet döntően a gazdaság más egységeitől elkülönítő funkcionális rendszer jellemez, s ehhez a társadalmi fogyasztás speciális rendszere is kapcsolódott*” (Tóth T., 1980: 240.)

⁹ A (funkcionális) régiókon belüli diverzitás/differencia sokszor nagyobb (különösen az ipari forradalom után), mint a régiók közötti: „*az ipari forradalom elpusztította Anglia regionális geográfiáját*”. Langton idézi: Timár L., 1993: 18. Ebből következik viszont, hogy a funkcionálisan hasonló szerepű entitások akár mozaikszerűek, pontszerű elterjedtséggel jellemezhetők is lehetnek, tényleges területi összekapcsolódás nélkül – enélkül viszont nem felelnek meg a régió földrajzi értelemben vett fogalmának. A langtoni idézet rámutat arra, hogy az ipari forradalom egy idő után (a történelmi tapasztalatok alapján is) homogenizálja a térségeket (rímelve Williamson elképzelésével).

Kérdés persze, hogy a fenti problémákat ennyire explicit módon kevésbé megfogalmazó történetírás hogyan viszonyul azokhoz a tudományterületekhez, melyek a térbeliséget vizsgálják. A regionális szemléletű gondolkodás az angolszász történetírásban már az 1980-as évektől jelen volt, felismerve, hogy „*a nemzeti osztálystruktúra (mint megközelítés) elfedheti az egyébként jelentős földrajzi differenciákat*”. (Urry J., 1983: 123.) Másként megfogalmazva a szociológiai (vertikális) szemlélet nem ad feltétlenül ekvivalens eredményt a horizontális (regionális) vizsgálattal. Ugyanez a probléma a helyzetleíráshoz használt statisztikai paraméterekkel: az országos átlag egyáltalán nem jellemzi jobban az ország sajátosságait, mint pl. a szórás, mely ugyancsak a teljes halmaz jellegzetességeinek egy másik aspektusára világít rá.¹⁰

Ugyanakkor – akárcsak Magyarországon – a geográfusok regionális irányú vizsgálatainak (fogalmainak és módszereinek) recepciója, adaptációja sokáig még a regionális történettudomány kifermálására törekvő történészek (Sydney Pollard) körében is gyenge maradt (Timár L., 1993:16.). A történeti demográfiai munkák és a társadalomtörténet a 80-as évek kritikusi szerint kifejezetten mellőzte a területi különbségek elemzését. Ennek oka *csak* részben a régió-fogalom bizonytalansága (az értelmezések sokfélesége) vagy a nacionalizmus és etatizmus centrikus történelemszemlélet (mely nyugaton egyébként sem meghatározó e korban). Ide kapcsolódik a léptékválasztás (és az ezzel járó generalizálás) problémája (a régió, mint hierarchikus fogalom diverzitása) és ehhez kapcsolódóan a „homogenitás”¹¹ (formális régiók, történeti tájakra irányuló vizsgálatok esetében); az időbeli összehasonlíthatóság már említett problémája (a régió nem feltétlenül stabil képződmény); részben pedig maga a regionális megközelítések kritikája-meghaladása (ami az előbbieken túl a mozaikosság jelenségének és a belső egyenlőtlenségek problematikáját foglalja magában).¹² Ezt tetézte még a regionális kutatások szerepének-feladatának ártértékelődése a történettudományban. Ennek eredeti célja ugyanis a szintetizáló – de adathiánnyal küzdő, így az általánosítás hibájába eső – országtörténettel foglalkozó történészek és a szintézisre alkalmatlannak tartott,¹³ de jó forrásismerettel bíró helytörténészek közötti információáramlási hézag kitöltése volt, s ez eleve eltért a geográfiában betöltött szerepkörétől, tovább nehezítve a módszertani

¹⁰ Országos átlagérték alapján magyarázni országon belüli regionális jelenségeket (pl. pártviszályokat), hibás következtetéshez vezet. (E két paraméter hányadosa adja tulajdonképpen a belső egyenlőtlenségek méréséhez használt mutatók alapját).

¹¹ Területegységek homogenitásvizsgálatához a klaszteranalízis helyett az ezen alapuló „pókhálótérképet” ajánlom. Ennek lényege, hogy nem a foltok, hanem a tér 2-3-4 ... n klaszterre bontása során keletkező határvonalakat kel különböző vastagsággal jelölve térképre vinni (a legvastagabb a 2 klaszteres bontásnál keletkező törésvonal, a többi egyre vékonyabb). Ezt követően ki lehet számolni a területegységre jutó vonalsűrűséget (négyzetrácsos rasztert alkalmazva) és végül az így kapott értékeket foltterképen ábrázolva a terület mozaikosságát-fragmentáltságát jelző sűrűségterképhez jutunk.

¹² Az angolok korán megfogalmazták kritikájukat, miszerint a régiókon belül mérhető különbségek sokszor nagyobbak, mint a régiók közöttiek (különösen az ipari forradalom után), s ez esetben régióról beszélni értelmetlen: mozaikosságról, vagy pontszerű góckoról lehet csupán, s nem homogén térrészekről. Azaz, a nagy homogenitású formális régiókat felváltják a vonzáskörzet alapú lehatárolással képzett funkcionális régiók, melyek lényege a munkamegosztásból fakadó heterogenitás. A két régió fogalmilag, de gyakran területileg sem fedi egymást.

¹³ A degradáló kifejezéseket a két tábor találta ki.

adaptációt. Ezt a törekvést a történészek azonban vagy feladták, vagy a szükséges adatbázisok előállításával befejezettnek tekintették.

Ráadásul, miközben – újabb fordulattal – regionális kutatásokat megalapozó teóriák (pl. Williamson-hipotézis) relevanciája megkérdőjeleződött a geográfiában, ez a történettudományban még nem csapódott le. Pedig a koncepció sorsa nem irreleváns történeti szempontokból sem. A Williamson-hipotézis szerint *a területi (jövedelem)egyenlőtlenségek a kapitalista gazdaságfejlődés beindultával eleinte nőnek, de később, a kapitalizmus érett fázisában konvergencia következik be (Williamson, J. G., 1965)*. E modell érvényessége esetén, ha 1910-ben Magyarországon nagy differenciákat mérünk,¹⁴ akkor az nem feltétlenül a hibás kormánypolitika számlájára írható, hanem az bizonyítja, hogy az ország kapitalista gazdaságfejlődés elején tart. E fázis természetes velejárója, hogy a fejlődés még csak a gócpontokban érzékelhető (Beluszky Pál fejlődésmodellje ilyen típusú fejlődéssel számol), ezek kisugárzó hatása korlátozott, emiatt pedig nagyok a belső egyenlőtlenségek. Ez a modell tulajdonképpen kényelmesen megmagyarázná a szituációt a felelősség kérdésének feszegetése nélkül, „természetes” jelenségként (általános törvényszerűségként)¹⁵ taglalva a területi fejlettség eltéréseit. Csakhogy Gyuris Ferenc szerint (Gyuris F., 2014) Williamson műve a növekedés kommunista kritikáira adott válaszok sorába illeszkedik (Rostow ideologikus, Hirschman teoretikus elképzeléseire és Kuznets számításaira alapozva), a történeti kérdések vizsgálata számára másodlagos, hiszen célja egy általános érvényű és optimista prognózis felállítása a jövő számára.¹⁶ (Azt viszont ő sem állította - bármi is a felelős a különbségek létéért, növekedéséért -, hogy a különbségek állami beavatkozás nélkül is törvényszerűen eliminálódnak. Az állami politikának tehát van felelőssége).

1. ábra. A történeti Magyarország különféle regionális felosztásai – vö. 4. ábra.

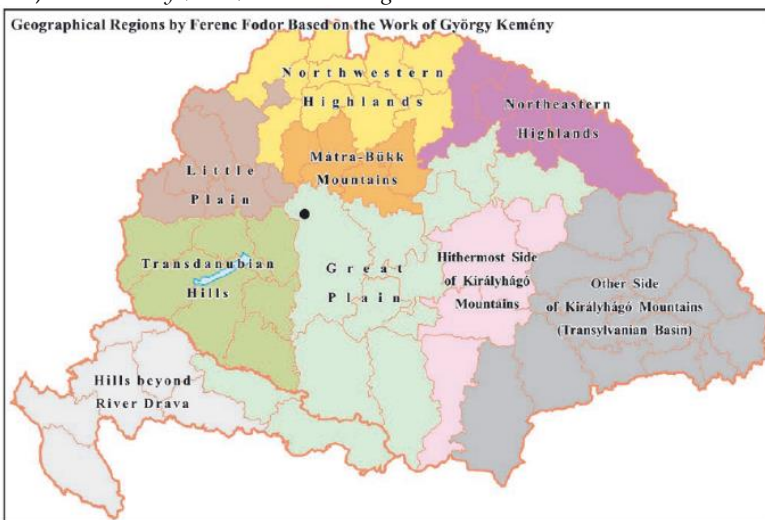
¹⁴ Márpedig azt mértünk: 4. ábra (Demeter G. és Szulovszky J. szerk. 2018).

¹⁵ A szociologizáló-kvantitatív történetírás célja ilyen törvényszerűségek (nem egyedi, embertől független) jelenségek feltárása Herbert Spencer és Auguste Comte óta. A kvalitatív történetírás viszont elutasítja ennek realitását.

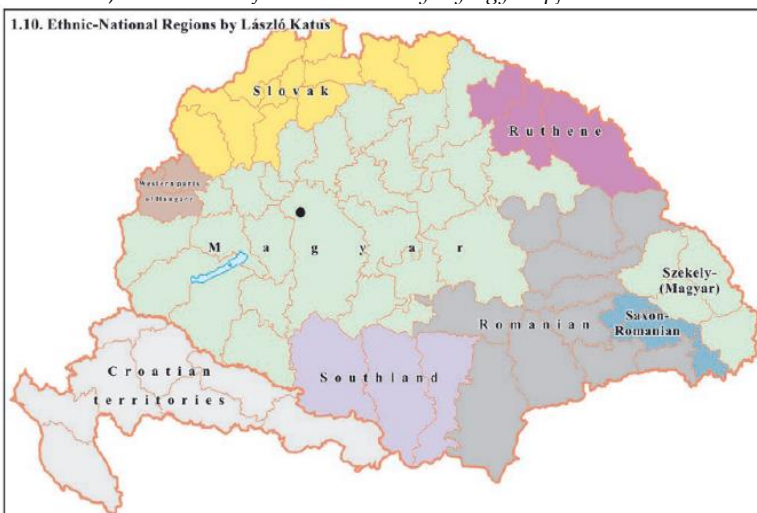
¹⁶ Rostow „take off” elmélete – félve a harmadik világban a szovjet befolyás növekedésétől, tehát részben propagandisztikus célok által vezérelve – azt hangsúlyozza, hogy a növekedésnek csak egyféle módja lehetséges, ennek szakaszai nem ugorhatók át, az egyetlen lehetőség a többiek utólérésére a gyorsaság, ezért a legfejlettebbet kell utánozni (az USA-t, nem a Szovjetuniót). Hirschman hatása abban jelentkezik, hogy Williamson is elutasította a szabad piac generálta konvergencia törvényszerűségét a regionális egyenlőtlenségek kezelése terén, szerinte szükséges az állami beavatkozás a különbségek csökkenéséhez. Kuznets pedig a preindusztriális és indusztriális kor közötti átmenet történeti vizsgálata révén járult hozzá Williamson modelljéhez, leszögezvén, hogy a kisebb jövedelmű országokban kisebb az egyenlőtlenség, mint az átlagos jövedelműek között (ez lett Williamson kiindulási pontja – ő azt tette hozzá, hogy a különbség a fejlődés növekedésével csökkenni fog, így reagálva az ellentétes tendenciát jósó balos állításokra). Reprodukálva (Maddison újabb adataira támaszkodva) Williamson vizsgálatát, Gyuris (Gyuris F., 2014: 162–178) több ponton falszifikálta azt.

1. a) Keleti Károly (KSH) statisztikai régiói

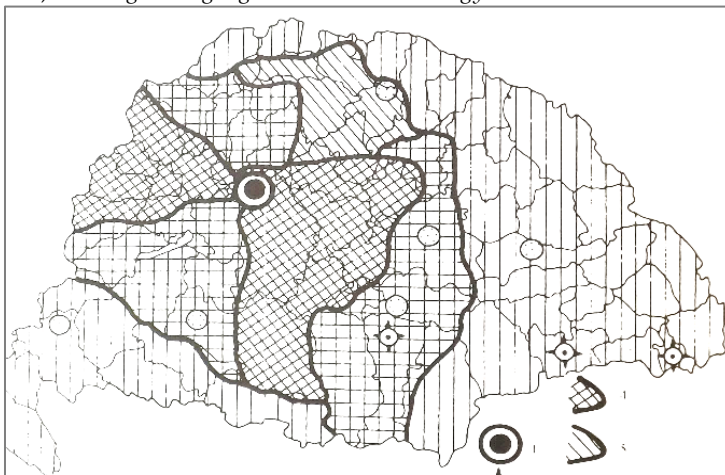
1. b) Fodor Ferenc felosztása Kemény György alapján

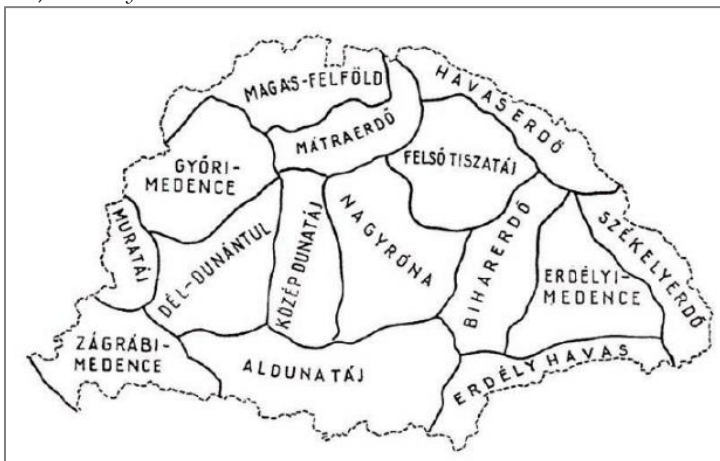
1. c) Etnikai alapon definiált régiók Katus László alapján

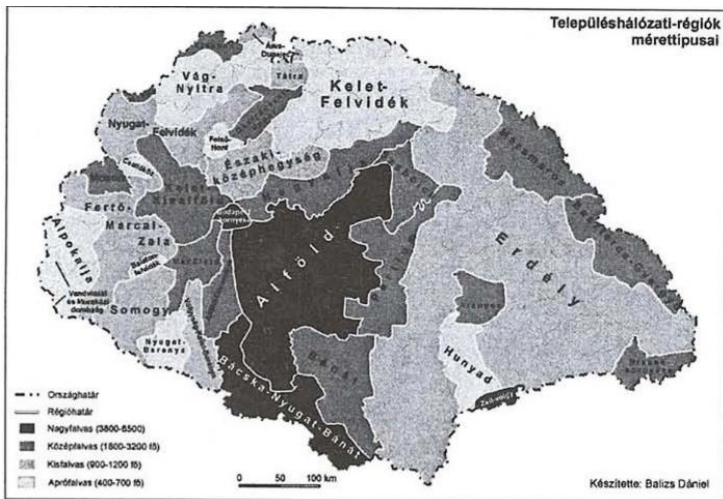
1. d) A mezőgazdaság regionális szerkezete (Nagy M. 2003)

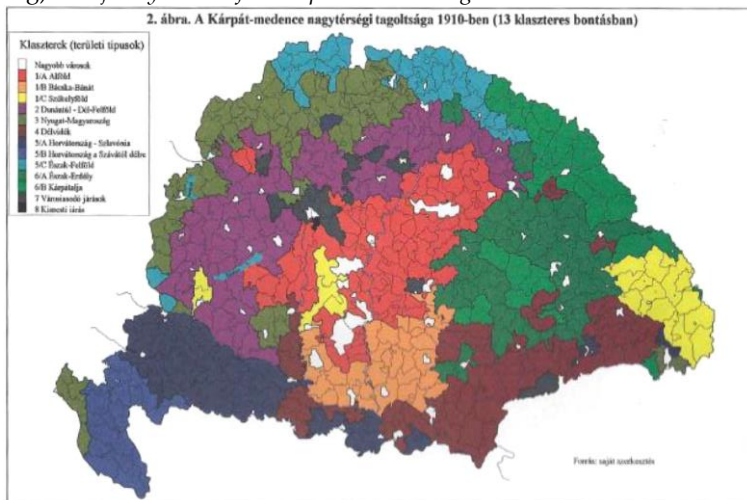
1. e) Beluszky Pál (2008) modernizációs övezetei

1. f) Magyarország természetföldrajzi tájai (Prinz Gy. 1938)

1. g) A Bajmócy–Balizs-féle településhálózati régiók

1. h) Győri Róbert klaszteranalízissel elkülönített hasonlósági régiói (2007, 13 csoport)

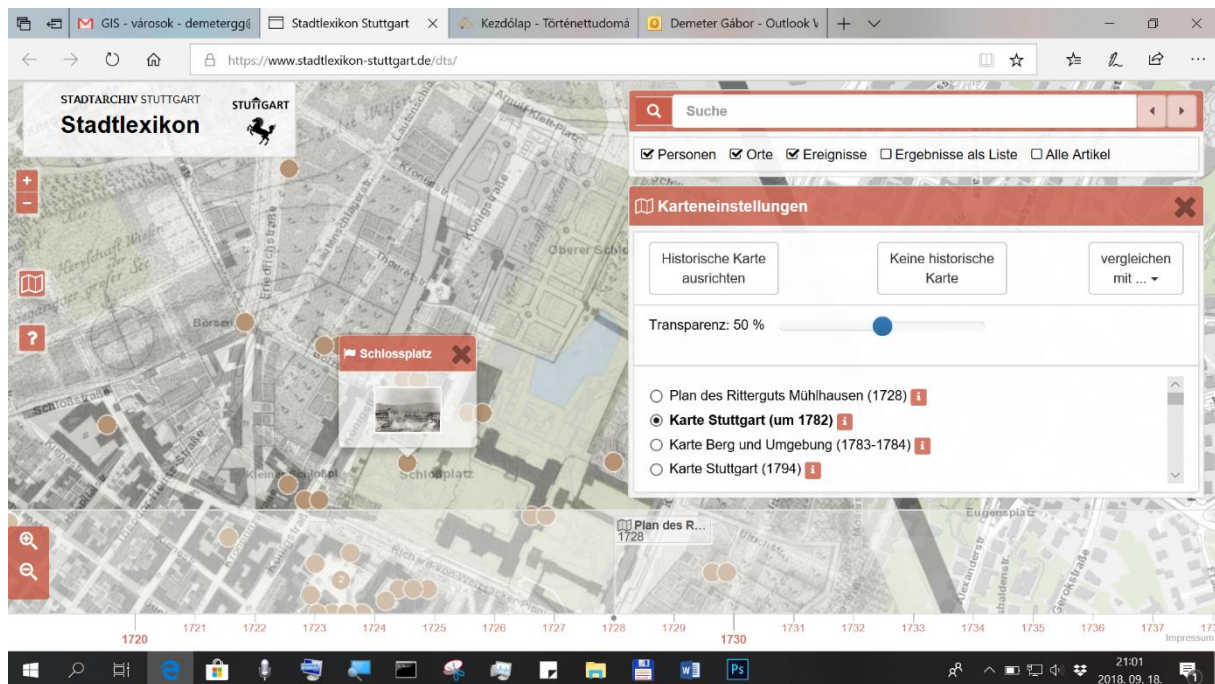
Összefoglalva: a történészek részben módszertani kétségeik (egyértelmű lehatárolás) és képzettségük hiányosságai (GIS, többváltozós statisztika, adatbázisépítés)¹⁷ miatt húzódoznak a regionális elemzések alkalmazásától (kivétel minden generációban akad: Katus Lászlót követte pl. Nagy M., 2003, majd Szilágyi Zs., 2018a, b), a kutatások területisége helyett pedig a szociológiai eredetű vertikális szemlélet (pl. társadalmi struktúrák) dominál – részben a földrajztudomány (1900-1945 közötti politikai szerepvállalását követő) diszkreditációja miatt. A regionális kutatási módszert alkalmazó földrajzosok viszont a regionális elemzések történeti kérdések elemzésében való felhasználásától ódzkodnak, s elsősorban a jelen problémáira és a prognózisra (területi tervezésre) fókuszálnak, főként a történeti kutatások során jelentkező problémák – pl. összevethető indikátorhalmaz kialakítása, vizsgálati terület – miatt (Pénzes J., 2014), noha a periferizálódás nem érthető meg a történeti gyökerek

¹⁷ Annak ellenére, hogy a GIS-történet Németországban jóval divatosabb és közelebbi, sőt gazdaságilag hasznos applikációkat is előállít a történeti (pl. várostörténet) kutatások új dimenzióba helyezése mellett, a történész képzésből továbbra is hiányzik a GIS (ezzel szemben viszont a Darmstadti Műszaki Egyetemen van történeti tanszék, melynek célja a területi tervezés, sőt városépítészet segítése).

vizsgálata nélkül, ezzel az alkalmazott felzárkóztatási politika hatékonyságát rontva. (Győri R. és Mikle Gy., 2017, valamint Beluszky Pál az üdítő kivételek a regionális differenciák trendjeinek vizsgálatát illetően).

Teszik mindez annak ellenére, hogy kísérletek korábban is voltak a területiség és időbeliség, a történelem és a földrajz összekapcsolására. A történelem és földrajz közös platformra hozása a geográfiában először Reclus nevéhez köthető („a történelem múltbeli földrajz, a földrajz jelenkori történelem”) a 19. század végén (igaz, az ő definíciója erősen szűkítő interpretációja a két tudománynak). A történészek között a regionális kutatás Anthony Giddens és az „új történeti földrajz” révén nyert jogcímet (a történészek nem kizárólagosan az idődimenzió specialistái, miként a földrajzosok sem egyedüli specialistái a térnek és az idődimenzió specialistái nem kizárólag történészek. Giddens, A., 1986: 355). A két diszciplína közös platformra hozása (egyben a korábbi álláspontok kritikai vizsgálata – kiállják-e a történeti nézetek más módszerek próbáját) volt a távlati célja a GIS-ta Hungarorum kutatócsoport munkájának is, melynek eredménye a „Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon” c. kötet. Az 1897-es orosz népszámlálás területi jellegzetességeit boncolgató - a történelmi folyamatokat a GIS és a regionális elemzések módszerével vizsgáló - cikk (Demeter G., 2018) pedig arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja, a politikailag diszkreditált és nem is kellőképpen tudományosnak tekintett történelem és földrajz „házassága” jobb magyarázatot ad-e a jelenkori politikai válságok területi mintázatára, mint a „tudományosabb”, felkapottabb és inkább jelenkori problémákkal foglalkozó politológia és szociológia. Az újabban a szociológiában-politológiában is teret nyerő, de a geográfiában is meggyökeresedő terminus technikusok, mint a „path dependency” és a „phantom borders” vagy a „frozen conflicts” pedig egyértelműen történelmi ihlettségűek – mivel implicit módon az időbeliségre utalnak – még akkor is, ha ezt eufemizmusból vagy pozíciófélétségből nem is mondják ki. Ha pedig a GIS segítségével a „kedvtelésnek tartott” történeti földrajz és a „lokális relevanciával bíró” regionális szemléletű történettudomány aktuálpolitikai hasznot hajtó tudománnyá válhat, akkor – lévén ez amúgy is központi elvárás – célszerű a benne rejlő potenciált kiaknázni. (Az ELTE már 2007-ben konferenciát rendezett a „Történelem nyomai az új térszerkezetben” címmel).¹⁸

¹⁸ Erre rímel A történelem lenyomatai a mai térszerkezetben – belső törésvonalak az európai posztszovjet térségben c. Tér és társadalom cikk (Demeter G., 2018).

2. ábra. A stuttgarti városatlasz-fejlesztés

A Nyugaton GIS-történelemnek nevezett új diszciplína már elfogadott és más okok folytán is a „hasznos” (= pénztermelő) tudományágak közé sorolhatók. Egy 2018-as darmstadti konferencián (a Technische Universität szervezésében) a fókuszba térinformatikai városatlaszok kerültek, melyek turisztikai és építészeti szempontból is fogyasztóképes keresletet generálnak.¹⁹ Ilyen pl. a stuttgarti is.²⁰ A koncepció lényege, hogy a meglévő történeti várostérképeket (ezek a levéltárakban vagy a Hungaricana²¹ vagy a Mapire²² segítségével nálunk is elérhetők) georeferálják és feltöltik egy vektorizált open street map-re (OSM) vagy a Google Earthre, majd hozzálinkelik a hozzáférhető adatokat (fotók, képeslapok - ez szintén elérhető nálunk a Hungaricana oldalán többek között) és történeti adatokat (pl. századelős névjegyzékek, cégcímtárak, 1870-es népszámlálás adatai stb.) és az egészet egy webfelületre (mobiltelefonos applikációként is éppen a turisták miatt) telepítik. Az egyes történeti rétegek ki- bekapcsolhatók, miközben a turista nézi, hogy a mai plaza alatt egy középkori cserzőműhely, vagy indián temető volt, s részletes történeti adatokhoz fér hozzá. Darmstadtban egészen konkrétan több millió eurós többletkiadást okozott egy konferenciaközpont és mélygarázs építése a közelmúltban, mert a helyszínen vették észre, hogy azt a középkori városfal bástyája fölé tervezték (Darmstadtot 1944-ben lebombázták, s a romokat elplanírozták). Pedig a torony az 1840-es várostérképen még látszik, de azt a főépítész nem vette a kezébe, mert a levéltárban volt a dokumentum, az pedig „kiesik” a mentális térképből...

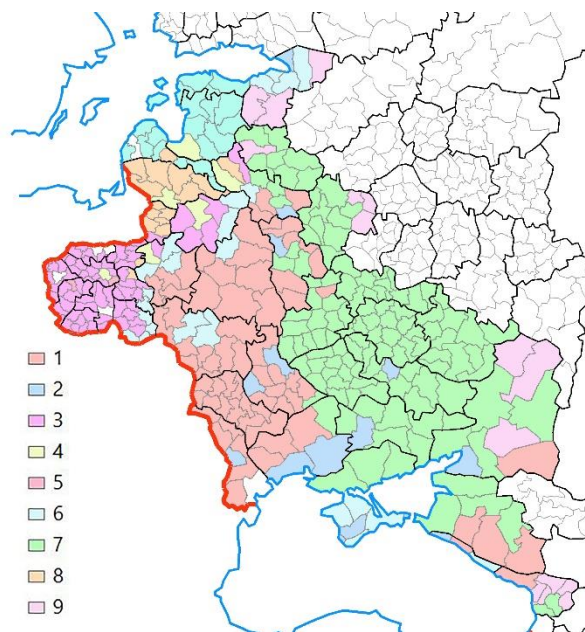
¹⁹ Az itt elhangzott előadásokhoz és a GIS-projektek linkjéhez lásd: <https://tu-darmstadt.maps.arcgis.com/apps/View/index.html?appid=0ed9d4c286cf4f36ab4a2071582569ef&extent=-25.9130,39.0629,30.3369,57.7166>

²⁰ <https://www.stadtlexikon-stuttgart.de/dts/> - (bal oldalon a kis térképre kattintva georeferált rétegeket lehet beolvasztani, a +/- jellel nagyítani, a pontszerű jelek képeslapokat, fényképeket, festményeket jelentenek)

²¹ www.hungaricana.hu

²² www.mapire.eu

Hasonlóan újszerű megközelítésben hoz történeti kérdéseket az edinburghi MESH-projekt,²³ mely szintén a város GIS alapú térképezésének és a történeti adatoknak a kombinációján alapszik (pl. azok a lakosok akik a rabszolgaság eltörlése idején kárpótlást kaptak, lettek a fő vasúti részvényesek a környéken, ami a politika és az egyes társadalmi rétegek közötti összefonódásra újabb példa. Magyarországon a hasonló koncepciójú enciklopedikus és turisztikai jellegű projektek mellett a speciális várostörténeti kutatásokban is nagy potenciál rejtőzik (az 1930-as évek iskolásainak szociális-egészségügyi felmérései, a fogházi nyilvántartások alapján kivitelezhető bűnözésföldrajzi vizsgálatok,²⁴ az 1870-es népszámlálás és az 1865-ös kataszteri felvételezés integrálása, ott ahol a népszámlálási ívek rendelkezésre állnak, stb.).²⁵

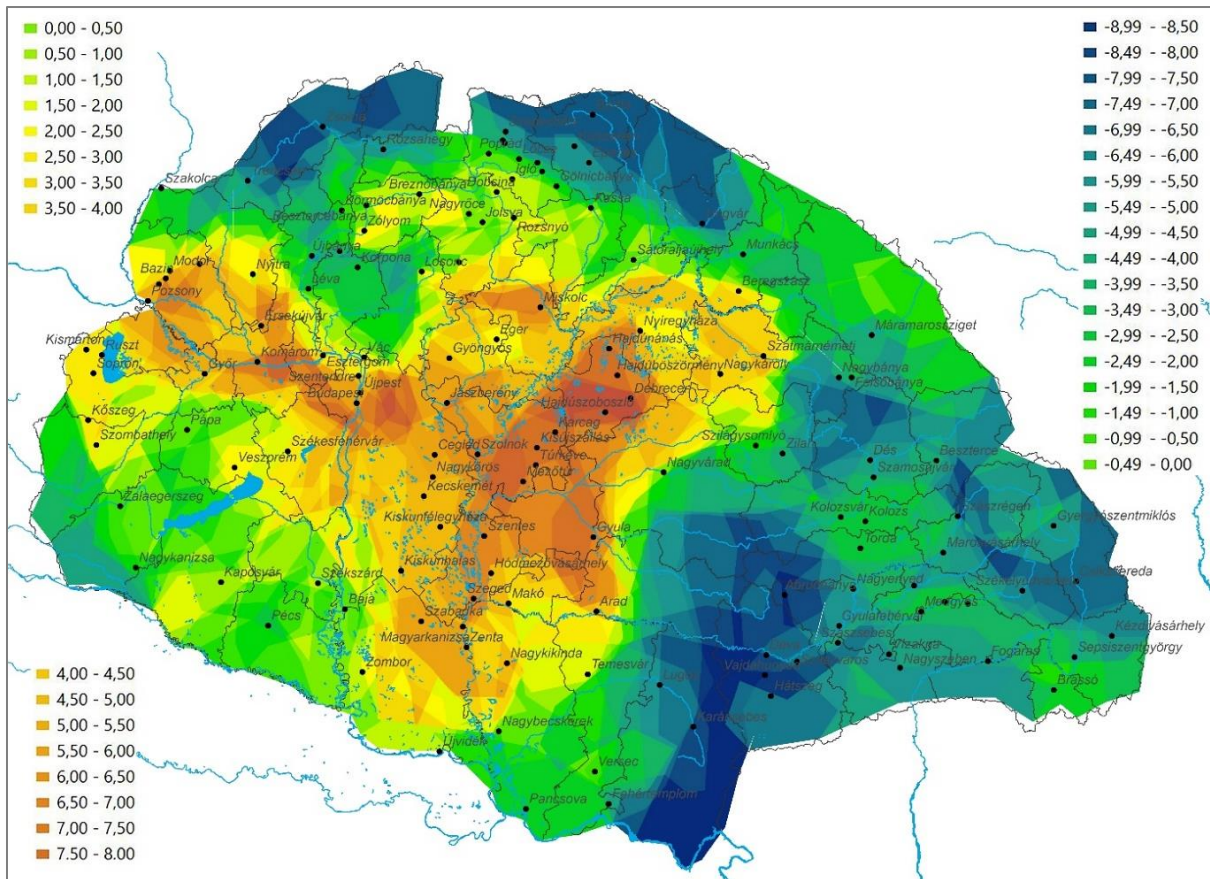

3. ábra. Az 1897-es orosz népszámlálás adataiból klaszterezéssel képzett formális (hasonlósági) régiók – és kapcsolatuk az 1772-es és 1815-ös történeti határokkal

²³ Mapping Edinburgh's Social History. <https://mappingedinburgh.org/tools/>

²⁴ Káli R. és Magyarosi Á., 2016.

²⁵ Demeter G. és Bagdi R., 2016.

4. a, ábra. Magyarország aggregált fejlettségi térképe 12 változó alapján (Demeter G. és Szulovszky J. szerk., 2018)

4. b, ábra. Formális (hasonlósági) régiók Magyarországon 27 indikátor alapján 20 klaszter esetén 1910-ben (Demeter G. és Szulovszky J. szerk., 2018)

- BAJMÓCY P. – BALIZS D. (2014): Magyarország településhálózati régiói a 20. század elején. *Településföldrajzi tanulmányok* 3 (1), 18–35.
- BELUSZKY P. (1982): Hittétel vagy a gazdasági földrajz alapkategóriája – avagy léteznek-e komplex gazdasági körzetek? – *Földrajzi Értesítő* (1982/2–3.)
- BELUSZKY P. (2000): Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). – *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek.* (Szerk. Dövényi Z.), MTA FKI, Budapest, 299–326.
- BELUSZKY P. (2008): A Kárpát-medence országrészeinek (régióinak?) rövid jellemzése. – Magyarország történeti földrajza. II. kötet. (Szerk.: Beluszky P.) Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 325–411.
- DEMETER G. (2017): Történeti kérdések földrajzi szemszögből: Mi az, amit másképp lát egy földrajzos? (A Trianonhoz vezető út regionális aspektusai) – *Történeti földrajzi Közlemények* 5 (3–4), 22–37.
- DEMETER G. (2018): A történelem nyomai a mai térszerkezetben – belső törésvonalak az európai posztsovjet térségben. – *Tér és társadalom* 32 (4) megjelenés alatt, közlésre elfogadva
- DEMETER G. – BAGDI R. (2016). A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhelyen 1870-ben. (A GIS lehetőségei a történeti kutatásokban). Debrecen–Budapest.
- DEMETER G. – SZULOVSKY J. (szerk.) 2018: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Budapest–Debrecen, MTA BTK TTI – DE, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 338.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- FARAGÓ T. (1984): Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség. – *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 5. Budapest, 1–34.
- GIDDENS, A. (1986): *Critical Notes: Social Science, History and Geography.* – *The Constitution of Society.* Cambridge.
- GYÓRI R. (2007): Dunántúl – valóság vagy fikció? A történeti földrajz bizonyítékai. – *Limes* 3, 7–22.
- GYÓRI R.–MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. – *Tér és társadalom* 31 (3), 144–164.
- GYURIS, F. (2014): *The Political Discourse of Spatial Disparities: Geographical Inequalities Between Science and Propaganda.* Springer.
- HORVÁTH G. K. (2013): Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. században. Balassi, Budapest.
- KÁLI R. – MAGYAROSI Á. (2016): Kutatócsoport alapítása a Debreceni Királyi Törvényszéki Fogház iratanyagának hasznosításához (1933–1944). – *Új Nézőpont* (3-4), 5-27.
- NAGY M. (2003): A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat, Bp.
- PÉNZES J. (2014): Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Didakt Kft., Debrecen.
- PRINZ GY. – CHOLNOKY J. – TELEKI P. – BARTUCZ L. (1938): *Magyar földrajz I–IV.* Budapest.
- SZILÁGYI ZS. 2018a: *A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910).* A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldása, az eredmények kontextualizálási kísérlete. – *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon.* (Szerk.: Demeter G.–Szulovszky J.) Budapest–Debrecen, MTA BTK TTI, – DE, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 47–85.
- SZILÁGYI ZS. (2018b): Az életminőség területi különbségeinek változása Magyarországon a 20. század első harmadában. – *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon.* (Szerk.: Demeter G.–Szulovszky J.) Budapest–Debrecen, MTA BTK TTI – DE, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 255–334.
- TIMÁR L. (1993): *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944.* Magvető, Budapest.
- TÓTH T. (1980): A történeti tájak kérdéséhez. – *Tanulmányok a területi kutatások módszertanából.* (Szerk.: Tóth T.). MTA DTI, Pécs.
- URRY, J. (1983): Some notes on realism and the analysis of space. – *International Journal of Urban and Regional Research* 7.
- WILLIAMSON, J. G. (1965): Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. – *Economic Development and Cultural Change* 4, 3–84.